

**2. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ
ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU**
2. INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON TURKOLOGY STUDIES

UTAS II

25 - 26 KASIM 2020
November 25-26, 2020
Van / Türkiye

TAM METİN KİTABI
FULL TEXT BOOK

Editörler/Editors
Doç.Dr. Murat Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Halit Yabalak

<http://utas.yyu.edu.tr>

<http://utas.yyu.edu.tr> - utas@yyu.edu.tr

2. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

2nd INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TURCOLOGY STUDIES

25-26 Kasım 2020 / November 25-26, 2020

Tam Metin Kitabı / Full Texts Book

e-baskı

Aralık 2020

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yayın No: 75

e-ISBN: 978-975-7616-75-7

Yayın Editörleri / Publishing Editors

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK

Dr. Öğretim Üyesi Halit YABALAK

Kapak Tasarım / Cover Design

Dr. Metin ŞARDAĞ

Erişim tarihi / Date of Access

30.12.2020

İletişim

Web Sayfası/Web Page: <http://utas.yyu.edu.tr>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi /Van Yuzuncu Yil University

Van/Türkiye

İçindekiler

SEMPOZYUM BİLGİLERİ.....	i
Sempozyum Programı.....	xi
How Is Digitalization Implemented In Kazakhstan Education	1
Türk Dünyası Atasözlerinde Göç ve Taşıma Aracı Olarak Deve	7
İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Ahşap Pencere ve Kapı Kanatları	16
İoannes Kinnamos'un <i>Historia'sı</i> ve Türk Tarihi Açısından Önemi.....	27
Abay'ın Şairlik Kütüphanesi	34
1980 Sonrası Türk Çocuk Tiyatroları Üzerine Bir Değerlendirme.....	38
19. Yüzyıl İrlanda'sında Fuzûlî: James Clarence Mangan'ın "Love" Başlıklı Şiiri Üzerine	56
Osmanlı-İran Sınır Hattında Kontrolsüz Geçişler ve Bunun Sebep Olduğu Problemler (1876- 1908.....	63
Van'da Güvercin (Ev Kuşu) Yetiştirme Kültürü Üzerine Bir İnceleme.....	73
Türk Dini Düşüncesinde Türklük Kavramının Dönüşümü	82
Kanbalakzâde Hazmî ve Ömer Demirbağ'ın Şiirinde Münâcât.....	94
Concept "Art" in the work of Azil Khan Nurshaiykov "Truth and Legend"	105
Van Hac Folkloru Kapsamında Anlatılan Memoratların Özellikleri	114
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ АҚЫНЫ, ФИЛОСОФЫ АБАЙ НЫҢ ТУҒАНЫНА 175 ЖЫЛ АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ӘДЕБИЕТІНІҢ АСЫЛ МҰРАСЫ.....	125
Türk Dillerindeki Bitkilerin Anatomisiyle İlgili Kelimelerin Fono-Morfo-Anlamsal Bakımdan Değişimi	129
Modern Bir Hikâyeci Olarak Netflix ve Bu Platformun Yerli İçeriklerinde Üretilen Türkiye İmaji.....	138
Van Bölgesi Efsanelerinde Ağaç Motifi	149
Çağdaş Ürdün Romanında Türkiye İmaji ve Türkçe (-Subhî Fahmâvî Örneği-)	165
Rumeli'de Koçana Kazasının Demografik ve Sosyal Yapısı Üzerine Bir İnceleme (1830)	172
Özalp-Aksorguç Mahallesi Mizah Kültürü'nde Mizah İcracılarının Rollerini Üzerine Bir İnceleme.....	172
Sezai Karakoç'un Perspektifinden Necip Fazil Şiirinin Dinamikleri	203
Sultan Raev'in "Kadın" Adlı Hikâyesi ve Oblomovlaşan Erkek.....	220
Eski Van Şehri'nin Sur Sistemi Üzerine Yeni Bir Değerlendirme.....	236

Son Dönem Maarif Bürokratlarından Abdullah Hasib Efendi ve Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği	266
Van Kırgızlarının Pakistan'daki Dönemi	279
ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ТҮСІНІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ	288
Aristoteles Retoriği Çerçevesinde Orhun Yazıtları	295
Burgâzî Fütüvvetnâmesi'nde Edep ve Adabımuâşeret	305
Özbek Türkçesi Halkbiliminde “Askiya” ve Onun Özellikleri	320
Mizah ve Eleştiri Bağlamında Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in “Kafakâğıdı” Başlıklı Hikâyeleri	330
Midyat Arkeolojik Yüzev Araştırması (Bağlarbaşı(Arnas), Budaklı (Kerşafe) ve Yemişli (Enhil/Nehile) Köyleri)	335
Tek Parti Döneminde Kayak Sporunun Geliştirilmesi İçin Bazı Halkevleri Arasında Düzenlenen Kayak Yarışları	357
Tunceli Ovacık'a Bağlı Güneykonak, Koyungölü ve Yeşilköy'de Bulunan Bir Grup Ahşap Eserin Değerlendirilmesi	370
Tunceli Merkez Karşılar Köyü'nde Bulunan Bir Grup Ahşap Eserin Değerlendirilmesi	384
State and Civil Society: Role of Institutional Actors in modernization processes in the Republic of Kazakhstan	398
Netlore ve Netnografi Bağlamında Türkiye'de Dijital Kültür: “Kanalıma Hoş Geldiniz”	407
Küresünni Göç Anlatıları: Kasımoğlu Mahallesi Örneği	442
Türkiye'de Cumhuriyet Döneminden Günümüze Müzecilik Faaliyetleri ve Bunların Çağdaş Müzecilik Açısından Değerlendirilmesi	457
Van Ağzı ve Çevresindeki Ağızlarda Kullanılan “Çılgısız” Sözcüğü Üzerine Etimolojik Bir İnceleme	467
İstanbul Barbaros Hayrettin Paşa Denizcilik Mesleki Teknik ve Anadolu Lisesi Su Ürünleri Müzesi	475
Halide Nusret Zorlutuna'nın Anılarında Türkçe ve Edebiyat Eğitimi	487
Türk Masallarında Bir Tahayyül Mekânı: Gök ve Göge Ait Unsurlar	497
“Sis” ve “İstanbul” Şiirlerinin Yapı ve İçerik Açısından Karşılaştırılması	512
Eser-i Şevket Bağlamında Sözlüklerdeki Yabancı Dil Yapılarının Sözlük Birimlerine Yaptığı Anlam Katkıları Üzerine Bir Çalışma	525
Türkiye İle Ukrayna Arasındaki Kültürel ve Edebi İlişkilerde Çevirinin Rolü	543
Tatar Halk Süsleri	551

The integration trajectory of the descendants of forced Kazakh migrants into the Western European society (“case study”: Germany, France)” (since 1920-30s)	555
Migration in the Context of Globalization	563
Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Dini ve Kültürüne Yönelik Arayışlar Üzerine Bir Değerlendirme	567
Kars'ın Kültürel Belleğindeki Erzurumlu Fıkra Tipleri	577
Bir Divan Mecmuası: Mecmû'a-ı Devâîn-i Şu'arâ	585
2020 Yılı Ermenistan-Azerbaycan Savaşında Rusya'nın Konumu	598
BM 2018 Verilerine Göre Balkan Ülkelerinin Nüfus Yapısı ve Bu Duruma Etki Eden Faktörler	605
Turko – Mongol Contact: From Symbiosis To Assimilation.....	621
King-Crane Komisyonu'nun Adana Ziyaretinde Türk ve Ermeni Temsilcilerinin Sunmuş Oldukları Tezler.....	626
Olağanüstü ve Tekinsiz Arasında Bir Toplum Eleştirisi Romanı: <i>Efsuncu Baba</i>	643
Музыка Пәнінің Оқушы Болмысын Қалыптастырудағы Ролі.....	655
Абай ілімі және тұлғалық даму философиясы	662
Seyyid Sibğatullah Arvâsî (Gavs-i Hizanî) İle İlgili Menkıbelerdeki Motifler Üzerine Bir İnceleme.....	666

Özbek Türkçesi Halkbiliminde “Askiya” ve Onun Özellikleri

Zilola KHUDAYBERGENOVA¹

Özet

Özbek Türkçesi halk biliminde gerçek bir sanat seviyesine ulaşan “askiya” ulusal hicvin önemli türlerinden biri olup, hızlı, nükteli atışmaya dayanan, çoğunlukla düğünler, derneklerde, meclislerde, bayramlarda, halk arasında söylenen, çok yaygın kullanılan evrensel türüdür. Aynı zamanda, askiyayı Özbek Türklerinin dünya görüşünü, onların düşünme yöntemini anlatan ruh hazinesi, diye vasıflandırabiliriz.

Askiya'nın ve askiyacı olmanın birkaç ana kuralları vardır. En önemlisi akıl, zekâ, zengin söz varlığı, hazırcevaplık, doğaçlama ve rakibini yenme hırsıdır. Bu yüzden “askiya” terimini “nükteli konuşma yarışması”, “hazırcevaplık tartışması” diye çevirebiliriz. Bununla beraber askiyacı “kelime kuyumcusu” olması gerekmektedir. “Kelime kuyumcusu” olmak, istidat, güçlü zekâ, gözlemcilik, duyarlık, içlilikle birlikte sürekli olarak sabır ve özenle çalışmayı gerektirir. Askiyacı ulus yaşam tarzı, tarihi ve medeniyetini, kendi yaşadığı ortamı ve doğayı çok iyi bilmesi lazım. Aski halde, onun nükteli konuşma yarışmasında mağlup olması kesindir. O Özbek Türkçesi'nin sözvarlığını iyi bilmesi, ulusun konuşma dilinin türlü şekillerinden, kelime oyunlarından ve zarif sözlerinden, atasözleri ve deyimlerinden ustalıkla kullanabilmesi, benzetme, istiare, tanımlama, vasıf, mubalağa, mizah gibi vasıtalarından istifade edebilmesi gerekiyor. Bu makalede Özbek Türklerinin geleneksel askiyası tarihi, özellikleri ve şekillerinin irdelenmek hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi halkbilimi, askiya, askiyacı

ASKIYA IN UZBEK FOLKLORE: FEATURES OF THE GENRE

Abstract

In Uzbek folklore there is a special type of a national humor known as “Askiya”, based on witty competitions organized at weddings, various folk gatherings, parties and festivals. Askiya is also a universal genre widely used. At the same time, we can characterize askiya as a spiritual treasure reflecting the worldview and way of thinking of the Uzbek people.

Askiya and ones which are in the group of non Askiya have a number of basic rules. The most basic of them are intelligence, wit, knowledge, resourcefulness, rich vocabulary, imprompt and a desire to defeat an opponent. Therefore, we can translate the term "Askiya" as "a witty competition in speaking." At the same time, the word Askiya should be a “jeweler of words”. To be a jeweler of words, one should have a required talent, a strong mind, observation, sensitivity, and tireless work on himself/herself with patience and diligence. Askiyacı (the person using Askiya) should be well aware of the national live and their culture, setting and nature. This article will review the history of formation, development and oblivion of Askiya, its characteristics and types of the traditional Uzbek Askiya.

¹ Prof.Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, aloliz74@mail.ru, zhudaybergenova@bartin.edu.tr 0000-0003-1021-3053

Keywords: Uzbek folklore, askiya, askiyacı.

Giriş

“Askiya” kelimesi Arapça “zakiy” kelimesinden alınmış olup, “zeki, akıllı adam, hazircevap, esprili, nükteli yanıt veren” kavramını taşımaktadır. “Zakiy” kelimesinin çoğul şekli “askiyo” olup, sonradan Özbek Türkçesi telaffüzünde “askiya” olarak değişmiş olduğu tespit edilmiştir (Muhammediyev 1970 : 3). Özbekistan’ın Zarafşan, Kaşkaderya ve Surhanderya vilayetlerinde oturan insanlar espirili atışmayı “aksiya” diye adlandırdığı de görülür. “aksiya”, bir kelime oyunu olup, yan anlamlı, mecaz anlamlı kelime ve cümleleri anında algılama ve ona karşılık nükteli yanıt verebilme, esprili, dokunaklı, iğneli işare edebilme sanatı olup, “rakibi”nin “sözlü darbesi”ni geri çevirip, kendisinin de “saldırı”ya geçmesi anlamına gelir. Neyse, “askiya” ya da “aksiya” diye adlandırılmasına rağmen, her iki durumda da çeşitli bayramlarda (düğünler, dernekler, seyirler, meclisler, geziler, eğlenceler), çayhanelerde düzenlenen, iki veya ondan fazla kişi ya da gurubun karşı-karşıya gelerek, ayakta durarak belli bir konu üzerine sözlü tartışması anlaşılır. Bu yarışmada seyircilerin önemi ayrıdır. Seyirciler nükteli konuşma yarışmacılarının çevresinde daire şeklinde yerleşirler. Seyirciler, hayranlar askiya – nükteli konuşma yarışmasını seyrederken, askiyacıların iğneli konuşmaları hoşlarına gittiklerinde veya bir taraf öteki taraftan üstün geldiğinde, gülmeler kakhahaya dönüşür, aynı zamanda seyirciler “aksiyacı”ları teşvik etmek ve atışmayı beğendiklerini bildirmek için alkışlarlar. Askiya hazircevaplık yarışması iken, konuşmacılık onun maharet kriteri sayılır. Bu gibi maharet sahibi, yani büyük dernekler, düğünler, toplantılarda saatlerce yarışabilecek yeteneği olan insanlar “askiyaçı” (askiyaboz) denilir. Askiya devamında “askiyaboz”lar – “askiyaçı”ların zekiliği, akıllılığı, açığızlülüğü, bediheyeye eğilimi önem arz eder. Zira, “askiyaboz”un aynen bu özelliği sözlü tartışmaya gerek olan imalı kelimeleri bulabilme ve kullanabilme yeteneğini gösteriyor. Dolayısıyla, “askiyaboz” konuşmacı ve zeki olması şart.

Özbek Halkbilimine ait kaynaklara dikkat edersek, askiya, onun tarihçesi, gelişmesi, özelliklerine ait birçok bilimsel yapıtlar, makaleler yayınlanmış olduğuna şahit olabiliriz (Muhammediyev 1969, Muhammediyev 1970, Razzoqov 1980, Jo’raev vb 1985, Qodirov 1989, Imomov 1990, Ahmedova 2012, Do’smatov 2015). Fakat bu kaynaklarda çoğunlukla Sovyet döneminde toplanan ve yayınlanan askiyalar incelenmiştir. Türkiye’de Özbek halk edebiyatındaki askiyanın özelliklerini açıklamaya yönelik bir kaç yazılar yayınlanmıştır. Mesela, Naciye Yıldız Özbek halk edebiyatında gülme ve mizaha dayalı olarak gelişen ve bu özellikleri ile az-çok birbirine benzeyen; ama bazı noktalardan da birbirinden ayrılan üç tür var olduğunu ve bunlar latife, laf ve askiyalar olduğunu belirtmiştir. Yanı sıra askiyanın ana hususlarına ait bazı bilgiler kısaca beyan edilmiştir (Yıldız 2006: 102-103). Filiz Kırbaoğlu da askiyanın bazı niteliklerinden bahsetmiştir (2010 : 143-146). Hüseyin Baydemir Özbek askiyasının hususiyetleri ve şekillerinin incelenmesine ait kendi düşüncelerini ileri sürmüştür (Baydemir 2016: 903-921) . Erhan Solmaz’un belirttiğine göre, Türk dünyasının önemli kültür merkezlerinden olan Özbek sahası, güçlü bir söz kültürüne ve mizaha sahiptir. Aynı zamanda Özbek sözlü geleneği içinde de önemli bir yer edinen mizah, bu sahada üç türde (Latife, Laf ve Askiya) örneklerini ortaya koymuştur (Solmaz 2018: 270). Ama, maalesef bu kaynaklarda getirilen bilgiler Özbek askiyasının ancak bir küçük yönünü vasıflandırmaya

yetecek kadardır. Bununla birlikte bu makalelerde ifade edilen bazı düşünceleri de açıklamak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

1. Askiya'nın Tarihçesi

Askiya Özbek Türkleri halkbilimi türleri sırasında bir kaç yüzyıllardan beri mevcuttur. Onun ilk görünüşü kabilecilik yapısı döneminde meydana gelmiş, diyen varsayım da ileri sürülmüştür. Mesela, A.V.Lunaçarsiy böyle düşüncelerini beyan etmişti: “*Medeniyetin en basit çağında bir kabileyi başka bir kabileye, bir boyu başka bir boya kıyaslayıcı gülüşmeler olmuştur. Gülüşmenin bu şekli birçok yerde şimdiye kadar da yaşıyor* (yazar yazı yazılan 1930 yıllardan bahsediyor). *Kişiler toplanarak birbirlerine karşı yüzyüze duruyorlar, bazen maske giyiyorlar, belli bir ritmik şekilde rakibini sırtüstü edici, rakibini kazanmasını sağlayıcı türlü espirili kelimeler, cümlelerle “darbe” veriyorlar... Karşı taraf da cevap vererek bitinceye kadar bekliyor, sonra aynı “silah”la saldırıya geçiyorlar* (Lunacharskiy 1935 : 6). Özbek bilim insanı M.Kadirov A.V.Lunaçarsiy bu fikri Kazak Türklerinin akınları ve Özbek Türklerinin “askiyacı”larının sanatı etkisinden yola çıkarak ileri sürdüğü kanısındadır (Qodirov 1989 : 164). Kaynaklarda tespit edildiğine göre, askiyanın gelişmesi ve evrimi Özbek Türkleri kültüründe el işçiliğinin genişlemesiyle ilgilidir. Özellikle bez, ipek kumaş çeşidi –atlas dokumuyla meşgul olan “kasib”ler - esnaflar el ve ayakları sürekli harekette olduğundan dolayı ya şarkı söylemişler ya da askiya yarışması yapmışlardır.

Kuşkusuz, askiya bir halkbilimi türü olarak evrimi sürecinde bir kaç tarihsel dönemlerden geçti. Şimdiye kadar Özbek askiya'sının irdelenmesine ait araştırmalar sonucuna göre, şunu itiraf etmek mümkündür ki, askiya Ali Şir Nevai zamanında oluştu, yaygınlaştı ve bir gelişmiş sanat seviyesine ulaştı (Qodirov 1989 : 165). Yaşadığı dönemin tanınmış yazarı ve şairi olan Zeyniddin Vasifi (1485-1566) Hiratda “askiya”nın ünlü sanat türü olarak bilindiğini, Mir Sarbarahna, Mevlana Burhani Lang, Mahi Simnani, Muhammed Bedahşi, Yusuf Mezarı Çilgazi, Said Gizyasiddin Şarafa, Mevlana Halil Sehraf, Mirak Ze'faren, Servi Lebjoy, Şemşadı Sayeperver gibi onlarca “suhanpardozhilar”ın (dil cilacılarının, yani askiyacıların) askiya göğünde yıldız gibi parladığını yazmıştır (Vosifiy 1979 : 97). Yanı sıra, aynı kaynakta yazıldığına göre, Ali Şir Nevai'nin isteğine göre 1492 Nisan ayının ortasında Perşembe günü Mecdiddin Muhammed'in Hirat'dan yarım fersah mesafede yerleşen Purza bahçesinde düzenlenen sohbet şairler, şarkıcılar, müzikçilerle birlikte Ebdulvase Munşi adındaki askiyacı de davet edilmiş bulunuyor. Belirtildiğine göre, önceki Bahçeyi Jihanara'da organize edilen mecliste Mevlane Ebdulvase onunla nükteli atışan alimler, bilginlere yüzyüze durarak, onların hepsini yenmişmiş (Vosifiy 1979 : 97). Zeyniddin Vasifi bu bilgiyi Ali Şir Nevai adına beyan etmiştir.

Buna rağmen, XV-XVI yy. kaynaklarında “askiya” kelimesine rastlanmadığı kaydedilmiştir (Qodirov 1989 : 164). Bu dönemde aslında farsça olan “badiha”, “badihago'ylik” terimleri kullanılmıştır. Mezkûr terimlerin Osmanlıca'da da kullanıldığı göze çarpar. Örneğin, “bedihe” kelimesi “birdenbire ve düşünmeden söylenen güzel söz”, “hazırcevaplık” anlamını, “bedihe-gû” kelimesiyse “güzel ve hoş söz söyleyen, tatlı söz söylemeye alışık olan kimse” kavramını taşımaktadır. “Badiha” – “bedihe” ilhama dayanarak, hiç bir hazırlıksız, doğaçlama yoluyla sanatsal kelime ve şiir yazmak demektir. Kaynaklarda saklanmış olunan kimi örnekler ve kanıtlardan yola çıkarak, XV y. ve ondan sonraki dönemde bedihe gelişmiş

ve bedihenin bir kaç yeni türleri icat edilmiş, sonuç olarak badihe özgün halk sanatı statüsüne ulaşmıştır, diye itiraf etmek mümkün. Belli bir “peyrav”lar (askiya konusu) boyunca tartışmalar, hiciv tarzındaki şiir konuşmasında birbirine yenmeye çalışma, birer sanat eseri, ender eşya, ünlü şahıs ya da acayip, tuhaf bir olayı tanımlamada kendi yeteneğini gösterme ve başka birçok nükteli yarışma şekli mevcut olmuştur.

XVIII-XIX yy.de askiya – nükteli yarışma, özellikle, Fergane vadisi ve Taşkent’te gelişti. Hokand hanları Umar Han ve Hudayar Han sultanlığı döneminde onların saraylarında palyaço oyunları ile birlikte “askiya yarışmaları” da yayınlanmıştı. Bediyaşum ve Zakir İshan yönetiminde olan yaklaşık otuz saray palyaçolarının her biri askiya ekolundan mezun olan, herhangi, en güçlü güldürmenle yarışabilen, askiya alanında eşsiz olan zeki söz ustası olmuştur (Muhammadiyah 1962).

Hokand hanlığının çöktüğüne ve Türkistan’ın Rusya sömürmesine dönüşmesine rağmen Özbek Türklerine has olan geniş kapsamlı bayram eğlencelerinin, seyirlerin, düğünlerin, derneklerin düzenlenmesi devam etti. Bunların düzenlenmesinde ulus sanatçıları ile aynı zamanda “askiyacı”ların (nükteli konuşma yarışmacılarının) da katkısı vardı. Bu dönemde Dehkan Yuzbaşı Şernazarov, Saidahmet Askiya, Yusufcan Kızık Şekercanov, Erke Kari Kerimov, Memeyunus Tillebayev gibiler nükteli konuşma yarışması göğünde yıldız gibi parlamışlar. Zira onlar halkın dinlenmesi, eğlenmesi için çalışmış olup, imkân olduğunda da dönem sömürücülerini de hiciv etmişlerdir.

Başka halk sanatlarında olduğu gibi, askiyada da amatörlerle (haveskarlar) profesyoneller vardır. Amatörler birbirleriyle her yerde, yolda, çayhanede, arkadaşlar bulduğunda yarışverişler. Onların yarışmasında genelde belli bir konu olmaz, bir de askiya’nın türleri karışık kullanılır. Ama şunu da itiraaf etmek gerekmektedir ki, bazen amatör askiyacılar da hazircevap, cingöz olurlar, benzetme, mubalağa, teşbihi yerinde kullanabilen, rakibine yönelik cümleleri de dikkatlice, özenerek seçip konuşmaya ve seyircileri kahkahaya tutturabilme yeteneğine sahip olurlar. Ama onlar ulus tarafından “askiyacı” olarak itiraf edilinceye, “askiyacı” adını taşıyabilmesine kadar çok uzun bir askiyacının deneyim hayatını yaşamaları lazım.

Özbekistan’da çok sayıda profesyonel ‘askiyacı’lar yaşamıştır. Margilan’dan Jelil Bökak, Suleyman Kari, Mamacan Kavak, Mulla Muhammed buva, Hokand’dan Mirzaraim Kulak, Niyaz Baki Siçan, Zahid Burun, Mathalik Askiya, Bağır’dan Mirzavali Kalla, Usta Hamrakul, Kelmuhhtar, Dehkan Yüzbaşı, Taşkent’ten Abdula Fanus, Saidahmet Askiya, İsmet Askiya gibiler profesyonel askiyacı olarak kabul edilmişti. Rusya sömürgesi döneminde de bu askiyacıların geleneklerini Hokandlı askiyacılarından Erka Kari Kerimov ile Mamayunus Tillebayev, Margılanlı Yusufcan Kızık Şekercanov ile Mulla Mamatbuva Vahabov devam ettirdiler. Bununla birlikte, askiyanın gelişmesinde Tursunbuva Eminov, Ake Buhar Zakirov, Cörahan Sultanov, Mamurcan Uzakov, Mamarozıq İshakov, Gayip Aka Taşmatov, Şakasim Şajalilov’un katkısı çok büyüktü. Ama mahareti, kültürlü olduğu ve ulus arasındaki şöhretiyle Erka Kari ve Mamayunus Askiya diğer askiyacılarından farkediyordu.

Sovyet döneminde yayınlanan Özbek halkbilimine ait kaynaklarda “Oktyabr inkilabı” – “Ekim Devrimi” diye adlandırılan ihtilalin toplumun adaletsiz olarak fakirane geçinen işçi ve çiftçilerine, aynı zamanda halk sanaçlarına da mutluluk getirdiği tespit edilmiştir. Bu

dönemde Ekim İhtilalı halk sanatçılarına özgürlük getirdi, onlar kendi yeteneklerini geniş kapsamda halka sunmak olanağını elde edindi, diyen saçma sapan itiraflar da belirtildi. Bununla birlikte “yeni sovyet yaşam tarzı” etkisiyle Erka Karı ile Mamayunus gibi askiyacılara icatlarını daha da geliştirmek için sosyal bir temel atıldığı, artık onlar bütün gücünü, zamanını, kabileyetini halkı güldürme ve sevindirmeye harcadıkları vurgulandı. Dahası, “yeni sovyet dönemi” diye adlandırılmış zamanın “sosyalistik” etkisi askiyacıların gösterilerinin içeriğini de büsbütün değiştirdiği itiraf edildi. İhtilaldan önce askiyacılar çoğunlukla birbirlerinin özel kusurlarını alaya almışsa, Ekim İhtilalından sonra onların icat ufku ve içtimaı düşünce kavramı çok genişlediği, halkı fakirlik ve cehalette sokmuş olan adaletsiz sistem vekilleri – zenginler, devlet memurları, dindarların dalavereleri, entrikaları, cimriliği, ikiyüzlülüğü, ahlaksızlığı, yalancılığı hak ettikleri gibi hicvedildiği övüldü. Aslıdaysa bu konuların hepsi Sovyet devletinin mefkûresine uygun olan, hükümetin kontrolü altında olan “sıparışlı mevzular”dı.

73 senelik Proletarya Diktatörlüğü ve Rusya sömürgesi Özbek halkının bilincini zehirlemeyi başardı, Özbek Türklerinin kendi tarihi, milli ve geleneksel değerlerinden vazgeçmesi, ya da yanlış bir şekilde değerlendirilmesini kabul ettirdi. Tabii ki bu etkinlik gölgesi Özbek Türklerinin Halkbilimi türlerine de aitti. Sovyet mefkûresine uygun olmayan her şey, her bakış, her tanım ve açıklamaların Özbek Türklerinin hafızasından, tarihinden silmek, onların yerini Sovyet düşünme yöntemleri ile doldurmaya çalışıldı. Belli bir düzeyde bu hedefe ulaşıldı, diyebiliriz. Ama sonuçta, 1991’de Özbekistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı ilan edilmesi Özbek Türklerinin kendi tarihi, kendi özünü tanıması için dört gözle beklenen olanağın elde edinmesine neden oldu. Aslında Sovyet dönemimde adeta hiç özgürlük tanımayan, Sovyet mefkûresince dizginleri elde tutulan sanat türleriyle birlikte askiya da “çizgili sınırlar”dan aşabilme, istediği konularda atışma imkânına sahip oldu. Zaten, Sovyet döneminde sözde izinli, aslında yasak mevzular, “özel sıparışlı uydurma” konular vardı ki, onlar doğal olarak, sanatın çeşitli türlerinin, yanısıra askiyanın “ölmesine”, “sönmesine” yol açtı. İhtimal, özgürlük tanımayan, istediği mevzularda yarışmak, özellikle, hakikatı açıkça konuşmak olanağı kısıtlanan askiyanın resmen “boğulmasına, artık gelişmemesine vesile olmuştur. Zira her konuştuğu söz ve her yaptığı hareket kontrol altında olan, Sovyet mefkûresince aykırı söylenen her kelimesi için kendi ve yakınlarının hayatıyla ceza ödeyen Özbek Türkleri aydınlarından başlayarak ta hatta sıradan vatandaşlarına kadar türlü meslek kişilerine işlenen zulüm örnekleri bağımsızlık dönemine kadar herkesi susturmayı, Sovyetlerin hükümlerini, hegemonyasını zar zor kabul ettirilmesini temin etmiştir.

Her neyse, geleneksel askiyacılık günümüzde eskisi gibi yaygın ve canlı değildir. Özbekistan Cumhuriyeti askiya sanatını yaşatmak için Somut Olmayan Kültürel Miras kapsamında UNESCO ile iş birliğine gitti. Sonuç olarak, Özbek Türkleri askiyası UNESCO’nun Somut Olmayat Kültürel Miras listesine 2014’ 27 Kasımında eklendi. Özbekistan’da askiya sanatının yaşatılması, yaygınlaşması amacıyla birçok iş yapıldı. Örneğin, Taşkent Tiyatro ve Ressamcılık Üniversitesi, Taşkent Devlet Medeniyet Üniversite’nde Özbek Türkleri gençleri arasından askiyaya yeteneği olanları seçmek ve askiyacıları hazırlamak için seçmeli derslerin verilmesine ve ayrıca “hoca-öğrenci” eğitim sistemine göre de askiyacılar yetiştirilmesine dikkat edilmektedir. Ayrıyeten Özbekistan’ın bazı şehirlerinde askiyacılık merkezleri açılmıştır. Mergilan’da Mamasidiq Sherayev, Hokand’da Akromjon Anvarov, Andican

vilayetinin Hanabad şehrinde Muhiddin Sulstonov, Asaka şehrinde Cumavay Hurrarov, Karasu şehrinde Kahraman Abduvahidov önderliğinde askiyacılık merkezleri faaliyet göstermektedir (Ahmadova, 2012). Sürekli olarak askiya geceleri düzenlenmektedir, bu geceler askiya hayranları için televizyonda gösterilmekte, sosyal medyada da yayınlanmaktadır.

2. Askिया'nın Özellikleri

Aksiya kompozisyonu tamamlanmış iki düşüncenin birbirine zıtlığı, karşılığında meydana gelir. Askियाyla ifade edilen her düşüncenin bir düğümü ve bir çözümü mevcut olur. Birbirine zıt konulan düşünceler birbirini reddetmesi ya da onaylaması, güçlendirmesi gerek. Bu düşünceler temelinde hiciv ve mizah var. Hicivli gülme sembolik ya da mecaz anlamı kelimelerden veya deyimlerden oluşur. Çünkü aksiyacılar hicve dayalı askiya örneğinde insanların olumsuz, iğrenç, hayırsız kusurlarını eleştirir ve seyircilerin istihzalı, kinayeli gülüşlerine neden olur. Mizaha dayalı aksiya'daysa aksiyacılarından biri benzetme (teşbih), cinas kullanımından rahatsız bir duruma düşer. Bu gülüş saf, hafif gülüştür. Saf ve neşeli ya da kinayeli, acı gülüşü meydana getirmek için kinaye kullanmak, belli bir kelime ya da cümlelere mübalağa eklemek, rakibini gülünç bir şeye veya olaya mukayese etmek gibi usuller işlenir.

Hazircevaplık – askiyanın en önemli koşuludur. Çünkü iyi askiyacı – nükteli konuşma yarışmacısı rakibinin “darbe”si ya da yanıtını duyunca hemen iğneli, nükteli, espirili cevap vermesi lazım. Birazcık tereddüt ederse, düşünecek olursa ya da rakibine göre daha espirili yanıt veremezse, kahkaha seviyesi düşer, mağlup olmanın belirtisi gözükür. Fakat askiyacı hazircevap, zeki, açık göz, düşünceli olmazsa, ondan beklenmedik neticeye ulaşmak mümkün değil. Dolayısıyla, askiya aynı zamanda anlamlı, nezaketli, nazik, kibar olması lazım. Ayrıca, askiyacılar birbirine ilham vermek ya da desteklemek için birbirlerinin lakaplarından veya karakterlerindeki kimi eksiklikleri kullanabilirler. Ama bu durumda da şaka etkileşimli saygı, nezaket çerçevesinde olur, kabalık yapmamaya ayrıca özen gösterilir.

Askिया'nın temel işlevi ulusu, seyircileri, izleyicileri güldürmektir. “Askिया ulusla ilginçtir”- demişti Özbek yazarı Sobir Abdulla. Askिया'yı çok sayıda seyircilerin kahkahası olmadan tasavvur bile etmek mümkün değil. Ama, bu, boş, anlamsız, etkisiz gülüş değil, bilakis, amaçlı, anlamlı ve çok çekici kahkahadır. Çünkü askiyacılar kişileri güldürerek, onlara coşkun keyif verir, güldürme vesilesiyle insancıl fikirleri, ulusçuluk, milliyetçilik ülküsünü aşlamaya, böylece insanların bilincini etkilemeye çalışır.

Askिया bediheyeye, doğaçaya dayanır. Askiyacı “rakib”inin beklenmedik saldırılarına çok hızlı ve mantıklı yanıt verebilmesi lazım. Güçlü doğaçlamaya kurulan askiya halk tiyatro oyunlarının meydana gelmesine de önemli katkıda bulunmuştur. Şunu itiraf etmek lazım ki, çoğunlukla bir konuya ait askiyalar aslında bir piyes gibi gözükür. Bu hariç, birçok komediyenlik oyunu var ki, onların belli bir konularında birkaç askiya türleri biriktirilir. Bu özellik Fergane komediyenleri gösterilerinde, özellikle, Aka Buhar icadında gözlemlenmişti.

Türk bilimadamı Hüseyin Baydemir geleneksel tiyatrodan repertuardan söz edilebildiği hâlde askiyacılıkta böyle bir şey söz konusu olmadığını, askiyacı taklit yaptığını, bu sanatta jest ve

mimikler çok da önemli olmadığını, askiyacı rol yapmağını, dolayısıyla askiyacılığı halk tiyatrosuyla karıştırmamak gerektiğini, askiyacılıkta dramatik unsurlar bulunmadığını söylemiştir (2016 : 904). Ancak bu fikrin pek doğru olmadığını vurgulamak lazım. Zaten, askiyacılar bir konu üzerine dokunaklı olarak yarıştıkları zaman, seyircilerin dikkatlerini hangi kelime ya da cümleye çekmek istemişler, onu söylerken belli bir mimik ve jest hareketleri ile, yani beden dili vesilesiyle aktör gibi rol yaparak işaret ediyorlar. Özellikle, profesyonel askiyacılar hakkında söz edildiğinde, şunu belirtmeliyiz ki, onların çoğu aynı zamanda güldürmen, müzisyen ya da şarkıcı olmuştur. Tüm Özbek halkı arasında iyice tanınmış olan güldürmenler Yusufcan Şekercanov, Arifcan Taşmatov, Pölatcan Narmatov, Aka Buhar Zakirov, Ahuncan Huzurcanov, müzisyen ve şarkıcılar – Mulla Töyçi Taşmuhamedov, Cörahan Sultanov, Mamurcan Uzakov, Ganican Taşmatov, Rasul Kari Mamadaliyevlar askiya ustası olarak da itiraf edimişlerdir. Bunlar askiyayı beden dili ve hanendeliğe birlikte gösteri yapmışlar. Askiyacılar gösteride seyircilerin dikkatini mütemediyen çekidurmak amacıyla güldürme, şarkı ve dansdan da karışık olarak istifade etmeye gayret göstermişlerdi. Zira Askिया şarkı ve dansla yine de tatlı, güzel ve cazibeli olur. Üstelik askiyaların halk tiyatrosunun ortaya çıkmasında büyük etkisi vardır. İkinci Dünya Savaşından sonra, askiyalar tiyatro sahnesine de taşınmıştır (Yıldız 2006).

H. Baydemir askiya, yüzyıllar boyunca hem erkekler hem de kadınlar tarafından icra edilegeliğini, erkekler, erkekler arasında, kadınlar ise kadınlar arasında sanatlarını icra ettiklerini yazmıştır (2016: 903). Ama, aslında Özbek halkın arasında askiya erkeklerin sanatı olarak bilinir. Çrneğin, ünlü Özbek yazarı Seyit Ahmet de askiyayı kadınların girmesi yasaklanan erkeklerin hammamına benzetmiş. Fikrinin kanıtı olarak Özbek hikayelerinin usta yazarı olarak tanınan Abdulla Kahhar'ın askiyayı “gübre üzerinde açılan çiçek” diye betimlediğini söylemişti (Said Ahmad 1994). Zaten askiyanın yine bir çoğunlukla açıkçasına itiraf edilmeyen özelliği vardır. Askiyada biraz Özbek Türkçesi tabiriyle söylendiğine göre, “beparda”, yani “perdesiz”, “utandırıcı” espriler “örtülü” şekilde dile getirilir. Bu yüzden askiya genelde erkeklerin sanatı olarak kabul edilir. Ama son zamanlarda kadınların da kendi aralarında askiya yaptıkları gözlemlenmektedir.

Sonuç

Özbek halkbilimde önemli yer taşıyan, Özbek Türklerinin kültürü, tarihi, gelenek ve göreneklerini, yaşam tarzını, konuşma biçimini arzedan askiya – nükteli konuşma yarışması – bir kaç yüzyıllık geçmişe sahüp gerçek bir halk sanatıdır. Özbek halkbiliminde başka hiç bir sanat Özbek kitleleri arasında askiya kadar derin köken atmamıştır. Geleneksel askiyayı Özbek halkbiliminin diğer sanatları gibi özgü ifade vasıtaları, özellikleri, kuralları ile Özbek halkının dünya görüşü, bilgeliği, arzu-istekleri, milli ruhunu yansıtan sanat türü olarak betimlemek mümkün.

Özbek Türkleri askiyasının bilimsel irdelenmesine ait Özbekistan'da da, Türkiye'de de birkaç çalışma yapılmıştır. Fakat bu incelenmelerin Özbekistan'da yayınlanmış olanları çoğunlukla Sovyet döneminde toplanan askiya örneklerine dayalıdır. Bundan yola çıkarak Türkiye'de askiya üzerine yapılan araştırmalarda da aynı özelliklere rastlanır. Çağdaş Özbek Türkleri askiyası kendi araştırmacısını beklemektedir.

Özbek askiyasının birkaç yüzyıllık tarihi vardır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, askiya evrimi sürecinde bir kaç tarihsel dönemlerden geçti. Şimdiye kadar Özbek askiya'sının irdelenmesine ait araştırmalar sonucuna göre, askiya Ali Şir Nevai zamanında oluştu, yaygınlaştı ve bir artistik sanat seviyesine ulaştı. Bu döneme ait kaynaklarda “askiya” terimi kullanılmamıştır, ama mahiyetine göre “badiha”, “badihago'ylik” terimleri altında askiyanın özellikleri anlatıldığı ortaya çıkmaktadır.

Askiya'nın tarihçesine bakılırsa, Özbek Türklerinin ulusal ruhi, tarihi, gelenek ve göreneklerini, yaşam tarzını ifade eden bu sanat türünü Sovyet döneminde hükümet tarafından kontrol altında tutmak için epeyce çaba gösterildiği belli olur. Özellikle askiyacıların yarışması için yapay bir kısıtlı “çerçeve”nin Sovyet hükümeti tarafınca oluşturulduğu, Sovyet mefkûresinin propogandasını yaptırmak için zorlandığı askiya sanatının bunalıma yüz tutmasına neden oldu. Zira hep neşeli ve şakacı, kuvvetli ve cesur nükteli konuşma yarışmacılarının halka etkisi büyük olmuştur. Askiyacılar dokunaklı gösterileri, espirili konuşmaları ile insanları hem güldürmüş, hem onların kendi yaşam tarzına kinayeyla bakmalarına neden olmuştur.

Özbek askiyası iki ve ondan fazla insan veya grupların belli bir konudaki espirili, dokunaklı nükteli atışması olup, askiyada konu seçimi, belli bir fikirler zincirini takip etmek, o fikirleri mantıklı sırayla kurabilmek ve sonuçlamak yeteneğine sahip olmak, doğaçlamak ve seyircilerin dikkatini çekebilme becerisi çok önemlidir. Bununla birlikte askiya yaparken askiyacı belli bir yüz ifadeleri ve beden hareketleriyle konuşmasında hangi kelimeye ya da hangi cümleye dikkat etmek gerektiğine işaret eder, iğneli cümleler kime ya da neye yönelik olduğunu beden diliyle gösterir. Ayrıca, askiyacılar askiya devamında kendileri de güler ve kahkaha atar. Bu yüzden Özbek Türkleri askiyayı güldürmenlerin kendileri gülen ve güldüren sanat türü olarak da itiraf ediyorlar.

Kaynakça

Ahmad S. Hayot haqiqatlaridan. 1994. <http://21asr.uz/post/hayot-haqiqatlaridan> (Erişim 5.02.2019)

Ahmadova N. “Gulmisiz, rayhonmisiz?” O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazetasi. <http://n.ziyouz.com/maqolalar/nazokat-ahmedova-gulmisiz-rayhonmisiz> (Erişim tarihi: 25.01.2019).

Akbarov A. «Qiziqchilik – dard». Zamon. http://zamon.ucoz.org/news/abdulla_akbarov_izi_chilik_dard/2014-06-04-21 (Erişim 5.02.2019)

Baydemir H. “Askiya Şekilleri ve Benzer Türlerle Mukayesesi”. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 56, 2016: 903-921.

Do'smatov H. Askiya matni lingvostilistikasi. Toshkent: Fan, 2015.

G'ulom G'. “Yusufjon Qiziq”. Qizil O'zbekiston, 1958, 27 sentyabr.

Imomov K. Askiya. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1990.

Jo'raev M, Sobitova T. Askiyada ijrochilik mahoratini oshirish yo'llari (metodik tavsiyanoma). Toshkent: O'qituvchi, 1985.

Kırbaşoğlu F. "Askiya". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2010, 15. Retrieved from <http://atauni.dergipark.gov.tr/ataunitaed/issue/2845/38946> Erişim tarihi: 25.01.2019).

Lunacharskiy A.V. "O smexe". Literaturniy kritik, 1935, № 4.

Madaev O., Soitova T. Xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: Sharq, 2010.

Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent: Mumtoz So'z, 2013

Muhammadiyev R. Askiya (O'zbek xalq ijodi turkumi). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1970.

Muhammadiyev R. Askiya. Toshkent: O'zbekiston SSR badiiy adabiyot nashriyoti, 1962.

O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/elements-included/92-askiya> (Erişim 5.02.2019)

O'zbek tilining izohli lug'ati. (Tahrir hay'ati: T. Mirzayev va boshq.). Jild. 4. Toshkent: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2008.

Osmanlıca Ne Demek. <https://www.osmanlicanedemek.com/bedihe-gu-90560> (Erişim: 27.01.2019).

Qodirov M. "Askiya". O'zbek Folklori Ocherklari. Ikkinchi Tom. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti, 1989: 163-176.

Qodirov M. Askiya. O'zbek folklori ocherklari. Uch tomlik. Toshkent, Fan nashriyoti, 1989.

Razzoqov H. "Askiya". O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi, Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1980: 261-267.

Razzoqov H. O'zbek xalq og'zaki ijodida satira va yumor. Toshkent: Fan, 1965.

Said Anvar. Muhiddin Darvesh. Toshkent: Sharq, 2006.

Shodiy M. Askiya - faqat kuldirish emas... O'zbekiston adabiyoti va san'ati. <https://teletype.in/@uzas.uz/H1McRp6i7> (Erişim 5.02.2019)

Shukurov D. Milliy Tiklanish. 2017. <http://milliytiklanish.uz/archives/3049> (Erişim 5.02.2019).

Sobirov O. "Latifa va loflar". O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1980: 176-186.

Solmaz E. "Özbek Mizahında Türler Ve Bu Türlerin Genel Özellikleri". Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XI, Aralık, 2018: 269-275.

Sulaymonov M. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Namangan: Namangan Davlat Universiteti, 2008.

Vosifiy Zayniddin. Bado'ul voqoe. Forsiydan Naim Norqulov tarjiması. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1979.

Yıldız N. “Özbek Halk Edebiyatında Latife, Laf, Askiya.” I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006: 99-105.